

Η συνέχεια της αντίληψης του Αλεξάνδρου για την Οικουμένη, στην Βυζαντινή Κοσμοπόλη

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ, Θεολόγος, Κοινωνιολόγος, Υποψήφιος Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης,
Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ελλάς
Email: chrbakos@yahoo.gr

Στην παρούσα εισήγηση θα γίνει προσέγγιση της πολιτικής δομής του Βυζαντίου υπό το πρίσμα της σχέσης του με το πολιτειακό σχήμα που διαμόρφωσε ο Μ. Αλέξανδρος. Θα ακολουθήσουμε, ως προς αυτό, όχι την νεότερη ερμηνευτική κατεύθυνση, αλλά την κοσμοσυστημική γνωσιολογία, που εισηγείται ο καθηγητής Γ. Κοντογιώργης. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, το Βυζάντιο, όπως και οι προγενέστερες περίοδοι των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων, εγγράφονται στην ίδια ιστορική κατηγορία και, συγκεκριμένα, στην εξελικτική τροχιά του ελληνικού ή ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος μικρής κλίμακας.

Έχοντας ως βάση τη θεωρία του καθηγητή Γ. Κοντογιώργη, με τον όρο *κοσμοσύστημα* εννοούμε ένα ολοκληρωμένο συνεκτικά και λειτουργικά σύνολο κοινωνιών με κοινές ορίζουσες και κοινά θεμέλια, που διαθέτουν στο σύνολό του εσωτερική αυτάρκεια¹. Το ελληνικό κοσμοσύστημα, στο οποίο ανήκει και το Βυζάντιο, ορίζεται ως ανθρωποκεντρικό, με την έννοια ότι συγκροτεί κοινωνίες εν ελευθερία, εν αντιθέσει με τις κοινωνίες που τοποθετούνται στο δεσποτικό κοσμοσύστημα. Η περίοδος αυτή αντιπροσωπεύει, ειδικότερα, την μετα-κρατοκεντρική ή αλλιώς οικουμενική του φάση.

Η φάση αυτή, ενσωματώνει το ανθρωποκεντρικό κερτημένο της προγενέστερης, της κρατοκεντρικής περιόδου, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, που κατατείνει να ενσωματώσει το σύνολο ή, έστω, ένα μεγάλο μέρος του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος, υπό την στέγη μιας νέας κρατικής και πολιτειακής οντότητας, της κοσμοπόλης. Η κρατοκεντρική φάση του κοσμοσυστήματος αυτού, ξεκινά από τους κρητομυκηναϊκούς χρόνους και φθάνει έως το εγχείρημα του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου, στον 4ο αιώνα π.Χ. Η κρατοκεντρική περίοδος καταγράφει τη διαδικασία ανθρωποκεντρικής ολοκλήρωσης εντός του μορφώματος της πόλης-κράτους. Ολοκλήρωσης, την οποία αποδίδει η πολιτεία της δημοκρατίας.

Η μετάβαση στην μετα-κρατοκεντρική οικουμένη συντελέστηκε σε δύο φάσεις: η μία, με τη μακεδονική παρέμβαση στα ελληνικά πράγματα· η άλλη, με τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Δύσης και την οικουμενική ενοποίηση της μεσογειακής περιμέτρου του συστήματος των πόλεων. Στην πρώτη περίπτωση, η μετάβαση στην οικουμένη θα συνδυασθεί με την οργανική ενσωμάτωση σ' αυτήν της ασιατικής δεσποτικής περιφέρειας από τον Αλέξανδρο. Η οικουμένη σηματοδοτεί ένα νέο σημείο τομής τυπολογικού χαρακτήρα. Το τέλος του κρατοκεντρισμού δεν σημαίνει το τέλος των πόλεων ούτε των προγενέστερων πολιτικών συστημάτων. Η ασυμμετρία που δημιουργήθηκε εξαιτίας της πολιτικής διαδικασίας της κεντρικής πολιτείας και των αυτονομημένων από την πόλη παραμέτρων (οικονομία κ.ά.) αποκαταστάθηκε με τη συγκρότηση της *κοσμοπόλης*.

Η κοσμόπολη είναι η πόλη-κρατος της οικουμένης. Συνθέτει το περιβάλλον της *κοσμοπολιτείας*, η οποία αποκρυσταλλώνεται στο κεντρικό πολιτικό γινόμενο της *μητρόπολης* (κεντρικό πολιτικό σύστημα) και του συστήματος των πόλεων της επικράτειας. Αποτελεί την υπερκείμενη καθολική πολιτεία υπό την οποία στεγάζονται οι θεμελιώδεις κοινωνίες-κράτη. Στο εν λόγω πλαίσιο, ο πολίτης κάθε πόλης γίνεται ταυτόχρονα πολίτης της κοσμόπολης, κοσμοπολίτης. Δηλαδή, ο κάθε άνθρωπος δεν είναι μόνο πολίτης της πόλης, αλλά και της οικουμένης. Σε αυτό το στάδιο λύθηκε ένα διττό πρόβλημα: α) διατηρήθηκε η ισορροπία ανάμεσα στο θεμελιακό μόρφωμα της πόλης, που διασφάλιζε την ανθρωποκεντρική αυτονομία του ατόμου και την πολιτική κεντρική εξουσία· β) η μητρόπολη δεν διατάρασσε την ανθρωποκεντρική λογική. Οι εσωτερικές αυτές διεργασίες θα έρθουν σε ισορροπία μόνο κατά τη βυζαντινή περίοδο. Το Βυζάντιο ως κοσμόπολη συνιστά την πλέον ολοκληρωμένη εκδοχή κοσμοπολιτείας, όσον αφορά στο ανθρωποκεντρικό υπόβαθρο της μητρόπολης, αλλά και στην εν γένει συνάφεια της τελευταίας με το σύστημα των πόλεων. Ωστε η κοσμόπολη αποτελεί συστατικό στοιχείο του ελληνικού κοσμοσυστήματος, αφού υποδεικνύει ακριβώς τη συγκρότησή του εν είδει εταιρικής συμπολιτείας: μετέχει η μητρόπολη και οι πόλεις, οι οποίες θα διατηρήσουν το σύνολο των αρμοδιοτήτων τους, αλλά και τα πολιτικά τους συστήματα.

Τη δυναμική της μετάβασης στη φάση της οικουμένης εξέφρασε και μορφοποίησε κατά τρόπο μοναδικό ο Αλέξανδρος. Ηγήθηκε της εκστρατείας των πανελλήνων κατά των Περσών, δηλαδή της εκτατικής λειτουργίας του ελληνικού κοσμοσυστήματος επί της αφροασιατικής δεσποτικής ενδοχώρας και της ενσωμάτωσής της σε αυτό. Πρόθεσή του ήταν να καταλήξει το όλο σχέδιο σε μια ανθρωποκεντρικού τύπου οικουμενική οντότητα με ανάλογη πολιτειακή, πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική συγκρότηση. Στην πραγματικότητα ο Αλέξανδρος δημιούργησε την οικουμενική κοσμόπολη, αλλά βεβαίως αυτή εξελίχθηκε. Μοχλό για την οικοδόμηση της οικουμενικής αυτής οντότητας έμελλε να αποτελέσει, χωρίς άλλο, ο ήδη ανθρωποκεντρικός ελληνισμός. Στα χρόνια του Βυζαντίου - και μάλιστα από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνουⁱⁱ - η μορφή του Αλεξάνδρου πρόβαλε ως υπόδειγμα παγκόσμιου βασιλέα και το έργο του ως πρόδρομος της βυζαντινής οικουμενικότηταςⁱⁱⁱ.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της κοσμόπολης είναι: 1) η διατήρηση του συστήματος των πόλεων· 2) η μετάβαση στην εταιρική οικονομία· 3) το μητροπολιτικό σύστημα· 4) ο μονάρχης γίνεται βασιλέας.

1) Στον οικονομικό και κοινωνικο-πολιτικό τομέα, ο Αλέξανδρος ακολούθησε καταπόδα το ελληνικό κοσμοσυστημικό προηγούμενο, ιδρύοντας ένα πλήρες και εκτεταμένο δίκτυο νέων πόλεων από τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο μέχρι τις παρυφές των Ιμαλαΐων, στις οποίες εγκαθιστούσε κυρίως Έλληνες. Οι πόλεις αυτές, που αριθμούνται σε εβδομήκοντα από τον Πλούταρχο^{iv}, αλλά και εκείνες που ακολούθησαν, αναπαράγοντας τη λογική τους και δημιουργώντας τις πρωτογενείς συνθήκες για τη σταδιακή μετάλλαξη της δεσποτικής περιμέτρου.

Η πολιτειακή ιδιοσυστασία του Βυζαντίου παρακολουθεί κατά πόδα το κοσμοπολιτειακό σύστημα: αποτελεί μια σύνθεση του συστήματος των πόλεων και της μητρόπολης, η οποία μεταλλάσσεται βεβαίως μορφολογικά στις διάφορες φάσεις της οικουμένης. Οι πόλεις ουδέποτε εξέλιπταν, ούτε υπέπεσαν σε πα-

ρακμή. Ο βυζαντινός γραμματικός Ιεροκλής συντάσσει στον 6^ο μ.Χ. αιώνα τον Συνέκδημο⁷: έναν πολιτικο-γεωγραφικό κατάλογο των 64 επαρχιών και 923 πόλεων της βυζαντινής κοινοπολιτείας, στον οποίο μας προσφέρει μια εποπτεία της οργάνωσης των πόλεων. Το κεντρικό πολιτειακό σύστημα της κοσμοπόλης, το οποίο οικοδομήθηκε με τους όρους της πόλης-κράτους, ανέλαβε ένα ρόλο εναρμονιστικό των πολιτικών λειτουργιών της όλης επικράτειας. Η Κων/πολη είναι η κεντρική πολιτεία και λειτουργεί όπως οι άλλες πόλεις-κράτη.

Με την πάροδο του χρόνου το στρατηγικό ενδιαφέρον του Βυζαντίου στράφηκε από την Ασία και την Αφρική προς την Ευρώπη. Η στροφή αυτή είχε ως συνέπεια την ένταξη των Σλάβων στη ζωτική του περιφέρεια και την επανενσωμάτωση της ιταλικής χερσονήσου. Στην Ιταλία, το Βυζάντιο θα «εμφυτεύσει», κατά το πρότυπο του Αλεξάνδρου, πόλεις αποβλέποντας στην υπονόμευση της φεουδαρχίας και την ανάπτυξη του ανθρωπολογικού υποβάθρου των κοινωνιών της. Έτσι, στόχευε την ένταξη της πέραν των Άλπεων Ευρώπης στον ζωτικό οικονομικό του χώρο. Μάλιστα, οι πόλεις της Ιταλία αναδείχθηκαν σε μοχλό μετάβασης στον ανθρωποκεντρισμό, σε μια εποχή κατά την οποία εκτιμάται ότι τα κοινά εξέλιπαν στο Βυζάντιο!

Οι πολεις/κοινά αποτελούν το θεμελιώδες πολιτειακό κύτταρο της κοσμοπόλης. Διατηρούν την αυτονομία τους, σε ό,τι αφορά την πολιτειακή συγκρότηση, όπως και τη θέση τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή της μητρόπολης. Η αυτονομία των πόλεων επιβεβαιώνεται και από τη νομοθεσία του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού (886-912), με την οποία δεν καταργούνται ούτε οι αρχές της μητρόπολης ούτε η κοσμοπολιτειακή δομή του κράτους. Όντως, σε ό,τι αφορά το Επαρχικό βιβλίο^{vi}, ο Λέων σε μια εποχή κατά την οποία έχει αποκρυσταλλωθεί πλήρως η νέα κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα του Βυζαντίου, με την ολοκληρωτική επικράτηση του εταιρικού φαινομένου, επιχειρεί να κανονικοποιήσει τυπικά το ρόλο των συστημάτων στις οικονομικές λειτουργίες της μητρόπολης. Χαρακτηριστικά θα ορίσει ότι για την επαγγελματική εντιμότητα κάποιου από τη συντεχνία των συμβολαιογράφων, εάν βρεθεί να «πράττει αντίθετα με τον νόμο και με όσα συμφωνήθηκαν, γράφθηκαν και ορίσθηκαν, θα λογοδοτούν εκείνοι, οι οποίοι εγγυήθηκαν γι' αυτόν»^{vii}.

Οι αρχές της αντικειμενικοποίησης του δικαίου και της απονομής της δικαιοσύνης έχουν έναν καθολικό χαρακτήρα, ενώ οι πρόνοιες της νομοθεσίας καλύπτουν πλήρως την ατομική, την κοινωνική και, ευρέως, την πολιτική ελευθερία. Το γενικό πλαίσιο της οικουμένης που υπαγορεύει το περιεχόμενο της νομοθεσίας είναι εκείνο της εταιρικής οικονομίας και κοινωνίας, η ατομική και η εταιρική ιδιοκτησία και, εντέλει, η εταιρική σχέση μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Το σώμα της νομοθεσίας είναι απολύτως εναρμονισμένο με την κοσμοπολιτειακή δομή του κράτους, δηλαδή με τη λογική της αυτονομίας των πόλεων/κοινών και την ανθρωποκεντρική ιδιοσυστασία της μητρόπολης πολιτείας

2) Ο Αλέξανδρος είχε μεριμνήσει για την διεύθυνση της χρηματιστικής οικονομίας στις κατακτημένες δεσποτικές κοινωνίες. Κινούσα λογική στο σύστημά του είναι η χρηματιστική οικονομία και ενοποιός συνιστώσα οι κεντρικοί θεσμοί της πολιτείας.

Στο Βυζάντιο δεσπόζει ολοκληρωτικά το σύστημα της χρηματιστικής οικονομίας^{viii}, ιδίως αυτό της εταιρικής οικονομίας. Το δημοσιονομικό σύστημα αποτελεί ενδιαφέρον παράδειγμα για την ύπαρξη των πόλεων και τον καταλυτικό τους ρόλο στο πλαίσιο της κοσμοπόλης. Το δημοσιονομικό σύστημα καταδεικνύει, επίσης, την ακριβή θέση και τα όρια λειτουργίας της επαρχιακής διοίκησης έναντι των πόλεων. Η επαρχιακή διοίκηση μεριμνά, για λογαριασμό του κέντρου, για την εναρμόνιση των πόλεων σε ό,τι αφορά τις αρμοδιότητες τους ως συστατικό μέρος τ **όσολοκίας**. Η δημοσιονομική αρμοδιότητα της επαρχιακής διοίκησης είναι επιφορτισμένη με την τήρηση κτηματολογίου, τον κατ' αναλογία επιμερισμό των φορολογικών βαρών στα κοινά, καθώς και με την μέριμνα ώστε να αποδίδονται οι οφειλόμενοι φόροι στο κέντρο^{ix}. Εφόσον, λοιπόν, το κοινό εκπληρώνει τις δημοσιονομικές του υποχρεώσεις έναντι της μητρόπολης, η επαρχιακή διοίκηση δεν έχει εξουσία να παρέμβει. Θεμελιώδης προς τούτο υπήρξε η επικρατούσα αρχή του υπολογισμού και της απόδοσης φόρου σε χρήμα, και όχι σε είδος. Πρόκειται για τη χρηματιστική λογική του ελληνικού κοσμοσυστήματος. Επιπλέον, η μητρόπολη πολιτεία διαθέτει δικό της προϋπολογισμό, που αναλώνεται για την Πόλη και τα ζητήματα επικράτειας που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της. Ομοίως, έκαστη πόλη ή συμπολιτειακή συνάθροιση πόλεων, εκτός των υποχρεώσεων στο σύστημα της κοσμοπολιτείας, συντάσσει τον δικό της προϋπολογισμό για τις ανάγκες της. Η μη εκπροσώπηση του κέντρου στις πόλεις, όχι μόνο επιβεβαιώνει την εταιρική τους σχέση, αλλά αποτελεί και ένα στοιχείο αυτονομίας της πόλης κατά την άσκηση των εσωτερικών της λειτουργιών. Τέλος, σημαίνουσα είναι η επισήμανση ότι οι πόλεις και οι συμπολιτειακά αρθρωμένες επαρχίες γνωρίζουν εκ των προτέρων τον προορισμό του καταβαλλόμενου φόρου: εάν θα δαπανηθεί στην επαρχία ή σε άλλον προορισμό, όπως πχ με τα σιτηρά της Αιγύπτου που προορίζονταν για τον επισιτισμό της Κων/πολης.

Σε κάθε πόλη ο έπαρχος ή ο προεστός μέριμνα για την εναρμόνιση των θεσμών και των συντελεστών της οικονομικής ζωής με το κοινό συμφέρον, ευθύνεται για την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς, την επάρκεια των αγαθών, την αποτροπή της εγκαθίδρυσης συνθηκών εκμετάλλευσης ή της κερδοσκοπίας, την αποτροπή της δημιουργίας μιας προνομιακής ή μονοπωλιακής θέσης που θα απέληγε στην δράση των οικονομικών "συστημάτων" ή θα απέφερε υπέρογκο κέρδος σ' αυτά.

Οι 7^{ος} και 8^{ος} αιώνας, στους οποίους τοποθετούν κάποιοι την παρακμή των πόλεων, είναι από τους πλέον ανθηρούς στον τομέα της χρηματιστικής οικονομίας (συμπεριλαμβανομένου και του εμπορίου), έτσι ώστε η κυκλοφορία του βυζαντινού νομίσματος να φτάσει σε όλες τις μεγάλες εμπορικές αγορές του τότε γνωστού κόσμου^x.

3) Η γεωπολιτική διαίρεση της ασιατικής ενδοχώρας αποσκοπούσε στο να διεισδύσει η χρηματιστική οικονομία και ο ελληνικός πολιτισμός. Η μεταβολή των φεουδαλικών περιφερειών σε διοικητικές περιφέρειες έγινε κυρίως μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Τα πιο γνωστά κοσμοπολιτειακά κράτη που προέκυψαν ήταν αυτά των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων, των οποίων το πολιτικό σύστημα ακολούθησε τις προδιαγραφές της οικουμενικής κοσμοπολιτείας του Αλεξάνδρου. Οι πρωτεύουσες των ελληνιστικών κοσμοπόλεων ήταν η Αλεξάνδρεια και η Αντιόχεια. Το σύστημα των πόλεων θα γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη,

ώστε να βαρύνει αποφασιστικά στην ανάπτυξη της δεσποτικής ενδοχώρας από το ανθρωποκεντρικό κεκτημένο. Συγχρόνως, οι κοσμοπόλεις είχαν να αντιμετωπίσουν τη λεηλατική περιφέρεια και τις αντιστάσεις των γηγενών πληθυσμών που αντλούσαν επιρροή από τις φεουδαλικές δεσποτείες.

Η ίδια η ρωμαϊκή ηγεμονία ακολούθησε κατά πόδας την γεωπολιτική διαίρεση της ελληνιστικής εποχής. Οι ανωτέρω πόλεις θα αποτελέσουν ισχυρά κέντρα και στην εποχή του Βυζαντίου από οικονομική, στρατιωτική, πολιτισμική και θεολογική άποψη. Στο γεωπολιτικό πλαίσιο της ελληνικής οικουμένης αναπτύχθηκε και ο Χριστιανισμός. Στη συνέχεια, η συγκρότηση της Εκκλησίας έγινε με γνώμονα τις πρωτεύουσες των ελληνιστικών κοσμοπόλεων της Ανατολής (Αντιόχεια, Αλεξάνδρεια) σε συναλληλία με τη Ρώμη και την Κων/πολη, πράγμα που συνομολογεί ότι η τετραρχία (τα ομόλογα πατριαρχεία) είχε βαθιά πολιτική και πολιτειακή θεμελίωση. Η εν λόγω πραγματικότητα φανερώνεται και στις πολιτικές, αλλά και στις εκκλησιαστικές αντιπαλότητες, που συμβαίνουν καθόλη τη διάρκεια του βυζαντινού βίου. Με γνώμονα τις μητροπολιτικές ή κύριες πόλεις συγκροτήθηκε και η επισκοπική ιεραρχία της Εκκλησίας.

Θεμελιώδης υπήρξε και ο θεσμός των θεμάτων, με τον οποίο συνδέεται η αναδιοργάνωση της επαρχιακής διοίκησης, η συγκρότηση του τοπικού στρατού και η εξέλιξή του σε πολιτικό παράγοντα. Την σημασία το θεσμού πιστοποιεί και η αφιέρωση ειδικού πονήματος από τον λόγιο βασιλέα Κωνσταντίνο Ζ' (*Περί θεμάτων*)^{xi}. Δημιουργήθηκαν εκτεταμένες διοικήσεις, στις οποίες ετέθη σε κάθε μία επικεφαλής αξιωματούχος, που συγκεντρώνει συγχρόνως την πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Ο μεθοριακός στρατός επεκτάθηκε σε όλη τη Μικρά Ασία, θεμελιώνοντας τη στρατολογία του μικρασιατικού πληθυσμού επί της καλλιέργειας της γης. Τα συγκροτούμενα στρατιωτικά σώματα ονομάστηκαν *θέματα* και προσδιορίστηκαν από τον τόπο καταγωγής των στρατιωτών (πχ. *θέμα Ανατολικών*). Από την άλλη, ο στρατός αποτελεί όχημα πολιτικής επιρροής, καθώς συγκροτεί δήμο και έχει μάλιστα εσωτερική συνοχή, ικανό να λαμβάνει πολιτικές αποφάσεις. Με αυτή την έννοια, ο στρατός, όταν αναλαμβάνει την εξουσία, δεν εγκαθιδρύει στρατιωτικό καθεστώς, αλλά υποστηρίζει διεκδικητές του θρόνου στους θεσμούς της μητρόπολης. Άλλωστε, η παρέμβασή του δεν χαρακτηρίζει την σταθερά της εναλλαγής στη βασιλική εξουσία και δεν αγνοεί ποτέ τον λαό της πόλης, όπως και τους έχοντας την εύνοιά του.

4) Ο Αλέξανδρος προώθησε την οικοδόμηση της οικουμενικής βασιλείας. Η λεγόμενη *παμβασιλεία*^{xii} υπερβαίνει την καθιερωμένη προσέγγιση της μοναρχίας στις αρχαίες ή μεταγενέστερες βασιλείες. Η έννοια αυτή δεν παραπέμπει, ωστόσο, σε μια ολοκληρωτική εξουσία ούτε σε ένα πολιτειακό σύστημα προσωπικής εξουσίας, δεσποτικού τύπου. Βασίζεται στη λογική μιας κεντρικής εξουσίας, περιορισμένης, νομιμοποιημένης από τους συντελεστές των θεσμών της πολιτείας.

Στο Βυζάντιο το κεντρικό πολιτικό σύστημα το ενσαρκώνει ο η μητροπολιτική πολιτεία, όχι ο βασιλέας, ο οποίος αποτελεί μια θεμελιώδη συνιστώσα της Πόλης. Ούτε είναι ο Θεός η πηγή του δικαίου. Γι' αυτό και η νομοθετική του αρμοδιότητα εγγράφεται, όπως ακριβώς και η πολιτική, στο κανονιστικό περιβάλλον της "συνταγματικής" νομιμότητας που υπαγορεύει η σταθερά της κοσμόπολης. Η βασιλεία και οι λειτουργίες της είναι εξ ολοκλήρου ανθρωποκεντρικά διατεταγμένες. Κατά τούτο, διακρίνουμε στην περί-

πτωση της ελληνοιστικής μοναρχίας μεταξύ της *δεσποτικής ιδιοσυστασίας και δομής* της κεντρικής εξουσίας της κοσμόπολης και της αδιαμφισβήτητης ανθρωποκεντρικής της λογικής

Το πολιτικό σύστημα της οικουμένης θα διαρθρωθεί σε αλληπάλλληλα πολιτειακά επίπεδα, τα οποία θα συνθέσουν ένα ενιαίο όλον μιας πυραμίδας, της οποίας η κορυφή αποδίδει την έννοια της «έννομης επιστασίας». Ο βυζαντινός βασιλέας αντιλαμβάνεται την αρχή του ως «*έννομον έ πιστασίαν*»^{xiii}, η οποία, ως εκ τούτου δεν ενσαρκώνει προσωποπαγώς τον νόμο. Το σύστημα της βυζαντινής κοσμόπολης υπόκειται στους περιορισμούς της μητρόπολης πολιτείας και του συστήματος των πόλεων. Ο βασιλέας, ως ένομμος επιστάτης, είναι εγκατεστημένος σε ένα *πολεοτικό σύστημα*, του οποίου προΐσταται (επιστατεί) και κατευθύνει, αλλά δεν κυβερνάει με την έννοια που αντιλαμβάνεται κανείς σε ένα σύστημα της εποχής μας. Δεν είναι «ελέω θεού» μονάρχης όπως διατείνεται η νεοτερικότητα. Έχει ή επιδιώκει να έχει την χάρη του θεού, έτσι ώστε επικαλούμενος την θεϊκή ευλογία και εύνοια, να ενισχύσει τη θέση του στο νομιμοποιητικό κλίμα της "κοινότητας". Η σχέση αυτή του βασιλέα με το θείο συνάδει με το γεγονός ότι δεν είναι ο ίδιος θεός, ούτε ιδιοκτήτης του κράτους, ούτε και εκπληρώνει λειτουργίες ιδιωτικού, δηλαδή ιδίου δικαίου. Αντιθέτως, κατέχει θέση λειτουργού πολιτείας (δημοσίου) δικαίου, υπηρετεί δεδηλωμένα το κοινό συμφέρον, εκλέγεται, όντας ελευθέρως ανακλητός, ελέγχεται από τη σύγκλητο και τον δήμο και, οπωσδήποτε, δεν είναι κληρονομικός.

Ο βυζαντινός βασιλέας δεν είναι αυτοκράτορας μιας κρατικής δεσποτείας (πχ Λουδοβίκος), διότι είναι ο κάτοχος του πολιτικού συστήματος. Οσάκις αποκαλείται *αυτοκράτορας* σημαίνει τον κάτοχο της ανωτάτης στρατιωτικής αρχής, η οποία, λόγω της ισχύος, τον καθιστούσε *κύριον* της κοσμόπολης. Ο διάλογος για τη φύση της αρχής του αυτοκράτορα αναπαράγεται πλήρως στην προβληματική της ελληνικής κρατοκεντρικής σκέψης. Ο Φίλιππος και ο Αλέξανδρος εχρίσθησαν αυτοκράτορες των Ελλήνων ως στρατηγοί που ανέλαβαν την ηγεσία του εγχειρήματος κατά των Περσών, όχι όμως και βασιλείς τους. Νωρίς στο Βυζάντιο ο βασιλέας επαψε να είναι αυτοκράτορας, δηλαδή να ηγείται του στρατού στις εκστρατείες. Θα το επαναλάβει ο Ηράκλειος (629 μΧ) και θα πάψει να αποκαλείται *Imperator Caesar*, για να ονομασθεί κατά το ελληνικό *βασιλεύς*^{xiv}. Η επιστροφή στην έννοια της ελληνικής βασιλείας υποδηλώνει την ανθρωποκεντρική αποκάθαρση της εξουσίας του φορέα από τις δεσποτικές επιβαρύνσεις της Ρώμης. Υπό μια άλλη έννοια δηλώνει την ευθεία ανασύνδεση, σε πολιτικό πεδίο, του Ελληνισμού με την αρχαιότητα. Η αρχή του βασιλέα είναι ισόβια, με συνέπειες στη λειτουργία της, ιδίως στο ζήτημα της συντεταγμένης διαδοχής στο πλαίσιο των θεσμών της πολιτείας. Θα διατηρήσει, όμως, σταθερά τον όρο της δυνατότητας του δήμου να ελέγχει τον φορέα της και να τον ανακαλεί.

Κατά την αναγόρευση ο βασιλέας δεν ανακηρύσσεται *Αύγουστος* κ.λπ., αλλά με το όνομα του βασιλέα που συνοδεύει η ευχή «πολλά τὰ έτη». Με τη στέψη δέχεται τον *στέφανον*, τον συμβολισμό της ελληνικής παράδοσης. Οι άλλοι τίτλοι που επενδύονται οι βυζαντινοί βασιλείς –έναντι αυτών που απορρίπτονται είναι ενδεικτικοί της προσαρμογής τους στις νέες προτεραιότητες των κοινωνιών της κοσμόπολης. Από τον 7^ο αιώνα υποχωρούν τα πολεμικά προσωνύμια και υιοθετούνται άλλα, όπως: *εύεργέτης, είρηνοποιός, πιστός*

έν Χριστῷ, εὐσεβής κλπ. Μάλιστα, ο ίδιος ο Μέγας Αλέξανδρος μεταμορφώθηκε βαθμικῶς σε χριστιανό και απεικονίστηκε ως βυζαντινός βασιλέας, πλαισιωμένος από τη συνήθη επιγραφή «Ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ πάσης Ἀνατολῆς καὶ πάσης Δύσεως»^{xv}.

Παρόλο που, ιδίως προς το ὕστερο Βυζάντιο, καταβάλλεται προσπάθεια η διαδοχή στο θρόνο να αποκτήσει μια σταθερότητα, η διαδικασία της συμβασιλείας κατατείνει να προσδώσει στο θεσμό μια οιονεὶ κληρονομική χροιά, την οποία ουδέποτε θα αποκτήσει. Αυτό διότι η βαρύνουσα αρμοδιότητα της συγκλήτου και του λαού, για την τελική νομιμοποίηση στο θρόνο, θα υπενθυμίζει διαρκῶς στον βασιλέα την βούλησή τους.

Ανεξαρτήτως των μεταβολών που θα ἐπέλθουν από την εποχή των Κομνηνών και εντεύθεν, που θα οδηγήσουν τελικά στην ολοένα και μεγαλύτερη ιδιοποίηση της πολιτικής διαδικασίας της μητρόπολης πολιτείας από το περιβάλλον του βασιλέα, η δημόσια θεμελίωση της πολιτικής και η αναφορά του σκοπού της στο κοινό συμφέρον ουδέποτε θα εκλείψουν, ἀκόμη στις πλέον δύσκολες στιγμές της κοσμοπόλης δηλαδή τους 14-15 αιώνες. Τελικά το μεν Βυζάντιο ως κοσμοπόλη θα περιέλθει σε αδυναμία, ὄχι ὅμως και η ελληνική ἀνθρωποκεντρική οἰκουμένη που ξεπερνά ευρέως εφεξῆς το ἔδαφός του.

ⁱ Για τις ορίζουσες και τα θεμέλια της ἔννοιας κοσμοσύστημα βλ. Γ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Το ελληνικό κοσμοσύστημα*, τόμ. Α', *Η κρατοκεντρική περίοδος της πόλης*, Αθήνα 2006. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Η δημοκρατία ως ελευθερία. Δημοκρατία και αντιπροσώπευση*, Αθήνα 2007, σ. 317 κ.ε.

ⁱⁱ Βλ., π.χ., χρυσό ανάγλυφο περί το 330, στο οποίο απεικονίζονται μαζί ο Αλέξανδρος και ο Κωνσταντίνος. Ρ. BROWN, *Late Antiquity*, Cambridge Mass. 1988, σ. 33.

ⁱⁱⁱ H. GLEIXNER, *Das Alexanderbild der Byzantiner*, München 1961, σ. 11: «Für das byzantinischen Kaisertum war das Vorbild des ersten Beherrschers der Oikoumene von ganz besonderer Bedeutung».

^{iv} ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς*, 328e: «Ἀλέξανδρος δ' ὑπὸ ἑβδομήκοντα πόλεις βαρβάροις ἔθνεσιν ἐγκτίσας».

^v E. HONIGMANN, *Le Synekdemos d'Hiérokles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles 1939.

^{vi} J. KODER (ed.), *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, Wien 1991.

^{vii} ΕΠΑΡΧΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ, (ed.) J. KODER, *ο.π.*, 1.1, σ. 74. Η εγγύηση μαρτύρων για την επαγγελματική εντιμότητα του ενδιαφερομένου να ενταχθεί σε σωματείο, εκτός από εκείνο των *ταβουλάρων* (συμβολαιογράφων), απαντά και στα κεφάλαια *περὶ τραπεζιτῶν* (3.1), *βεστιοπρατῶν* (4.5), *μεταξοπρατῶν* (6.6), *σηρικαρίων* (8.13), *σαπωνοπρατῶν* (12.2) και *χοιρεμπόρων* (16.1).

^{viii} Μελέτες για θέματα οικονομίας στο Βυζάντιο, βλ. R. LOPEZ, *Byzantium and the world around it*, London 1978. M. HENDY, *Studies in the Byzantine Monetary System*, Cambridge 1985. A. HARVEY, *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο, 900-1200*, (μτφ. Ε. Σταμπόγλη), Αθήνα 1997 [= *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200*, Cambridge 1989]. W. BRANDES, *Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.-9. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 2002.

^{ix} Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΗΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της βυζαντινής αυτοκρατορίας, 324-1204*, Αθήνα 2004, σ. 112-115.

^x W. BRANDES, *Finanzverwaltung*, σ. 272 κ.ε.

^{xi} Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, ed. A. PERTUSI, Citta del Vaticano 1952.

^{xii} Η ἔννοια της παμβασιλείας αναπτύσσεται στο αποδιδόμενο στον Αριστοτέλη ἔργο «Περὶ βασιλείας» ή, ὅπως αλλιῶς τιτλοφορεῖται, «Ἐπιστολή του Αριστοτέλη προς Ἀλέξανδρον ὡς προς την ακολουθητέα πολιτική ἐναντι των πόλεων». Για το εν λόγω ἔργο, βλ. J. BIELAWSKI - M. PLEZIA, *Lettre d'Aristote à Alexandre sur la politique envers les cités*, Wrocław-Wasszawa-Krakow 1970.

^{xiii} Επαναγωγή Λέοντος, τίτλος Α': «Βασιλεὺς ἔστιν ἔννομος ἐπιστασία, κοινὸν ἀγαθὸν πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις», εν J. Et P. ZEPOS, *Jus Graeco-Romanum*, τ. VI, Aalen 21962, σ. 57. Αὐτόθι, τ. I, σ. 321, 389, 619. Βλ. ἐπίσης, Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, *Ὀμιλία εἰς τὸν ἈΒΨαλμόν*, 9, Migne P.G. 29, 345A: «Ἰρίσαντο δέ τινες βασιλείαν εἶναι τὴν ἔννομον ἐπιστασίαν». ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, *Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς*, ed. C. Laga - C. Steel, *Maximi confessoris quaestiones ad Thalassium*, τ. 2, Brepols 1990, σ. 63: «Ἡ γὰρ διακιοσύνη ἔστιν ἡ τοῦ ἰσού κατ' ἀξίαν διανεμησις, βασιλεία δὲ ἔννομος ἔστιν ἐπιστασία, ἄρα ταῦτόν τῃ βασιλείᾳ ἢ δικαιοσύνη». Πρβλ. ΖΩΝΑΡΑΣ, *Ἐπιτομή Ἱστοριῶν*, ed. Th. Büttner-Wobst, *Ioannis Zona-*

rae Annales, τ. III, Bonn 1897, σ. 15: «τὰ τῆς πολιτείας ἔθῃ ἐτηρεῖτο [...] καὶ ἔννομος ἦν ἐπιστάσια, τὸ κράτος δὴ τὸ βασιλείον, ἀλλ' οὐκ ἀντικρὺς τυραννίς».

^{xiv} C. Morrison (επιμ.), *Ο βυζαντινός κόσμος*, τ. 1, *Η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία (330-641)*, (μτφ. Α. Καραστάθη), Αθήνα 2007, σ. 163.

^{xv} Παράσταση στο χειρόγραφο Μυθιστόρημα του Μ. Αλεξάνδρου (14^{ος} αι.) της ελληνικής κοινότητας Βενετίας. Βλ. Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο Μέγας Αλέξανδρος εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* 1940, σ. 37-40. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ο Μέγας Αλέξανδρος ἐν τῇ βυζαντινῇ ἀγγείογραφίᾳ», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 14 (1983), σ. 267-276 (ιδίως σ. 272-76).